

[Manus insänt till KRUT-redaktionen 25 aug. 2007]

Donald Broady

Trettio år efteråt. Ett återbesök hos den dolda läroplanen

KRUT fyller trettio år och den nuvarande redaktionen har bett mig att fundera över begreppet *den dolda läroplanen* som betydde en hel del för oss som startade tidskriften.

Det var inte vi som uppfann begreppet. Själv hade jag stött på det i radikala västtyska lärares och skolforskares diskussioner om *der heimliche Lehrplan* frammot mitten av 1970-talet. Dessa hade i sin tur hämtat begreppet från USA där uttrycket *the hidden curriculum* sedan flera år cirkulerat i den pedagogiska debatten. Däremot var det jag som efter att ha övervägt alternativ som "den hemliga läroplanen" och "den gömda kursplanen" -- som låg nära uttrycket *det skjutte pensum* som danskarna börjat använda -- kom fram till den svenska översättningen "den dolda läroplanen".

Det var ett ganska praktiskt behov som gjorde att gänget bakom KRUT hade bruk för ett sådant begrepp. Vi var unga skollärare och aktivister som tyckte att skolan var konstig och ville förstå varför. Men ingen i den svenska offentliga skoldebatten tycktes intresserad av varför skolan är som den är. Alla ville hellre framlägga sina åsikter om hurdan den borde vara. Inte heller i lärarutbildningen hade jag stött på några förklaringar till någonting -- åtminstone inga samhällsvetenskapliga förklaringar. Exempelvis läroplanerna presenterades som urkunder nedfallna från ovan vilkas innebörd skulle uttolkas och "förverkligas" i klassrummet, ungefär som den heliga skrifts missionsbudskap. Vi lärarkandidater förväntades inte bekymra oss om hur läroplanerna vuxit fram, deras sociala och historiska sammanhang och vilka intressen som format dem.

I den dåtida svenska skolforskningen var samhällsvetenskapliga förklaringar nästan lika sällsynta. I den mån vetenskapliga ambitioner förekom var det mest fråga om tillämpad psykologi. Till de fåtaliga undantagen hörde göteborgspedagogen Ulf P. Lundgren som utforskade spelreglerna för det språkliga umgänget i klassrummet. Vid den tiden brukade man annars förklara undervisningens effekter med hänvisning till elevernas förståndsgåvor eller lärarens attityder och metoder. Betingelserna för undervisningssituationen, just det som Lundgren intresserade sig för, lämnades åsido. Jag blev glad när jag med några års fördröjning upptäckte att Lundgrens avhandling från 1972 innehöll empiriska studier av precis det som tyskarna kallade *heimliche Lehrplan*, och ännu gladare när det visade sig att Lundgren flyttat till Stockholm där vi i redaktionen höll hus. Snart fick vi stort utbyte av samröret med den forskningsgrupp som han mot slutet av 1970-talet byggde upp vid Lärarhögskolan.

Skillnaderna växer

I korta drag var det så det gick till när vi som arbetade med KRUT tillägnade oss begreppet den dolda läroplanen. Ingen av oss var utbildningsforskare på den tiden. Vi fick vi hålla tillgodo med läsefrukter och kontakter med forskare, inledningsvis mest i Västtyskland och Danmark. Tyskarna hade genom att koppla in sina marxistiska och politologiska teorier kastat

nytt ljus över de fenomen som i den amerikanska litteraturen kallades *the hidden curriculum*. Det var i detta diskussionssammanhang vi var delaktiga. Nästa steg var att vi fick nys om de empiriska resultaten från Lundgrens och hans studenters undersökningar och därmed bättre möjligheter att begripa hur den dolda läroplanen ger sig till känna i klassrumsvardagen.

Eftersom jag arbetade som lärare i grundskolan kunde jag förstås inte avhålla mig från att testa klassrumsforskningens hypoteser. Det var hemskt. De mönster som klassrumsforskarna upptäckt framträdde med stor tydlighet när jag avlyssnade mina egna lektioner inspelade på rullbandspelare. Stick i stäv med min bild av mig själv som en närmast avantgardistisk lärare kunde jag konstatera att jag ägnade mig åt lotsning (dvs. formulerade allt enklare delproblem varigenom eleverna ledsagades fram till lösningen), lät turtagandet följa det klassiska mönstret (lärarfråga-elevsvar-lärraktion-ny lärarfråga) och tillämpade tvåtredjedelsregeln (läraren talar dubbelt så mycket som alla eleverna tillsammans). Ja, till och med det pedagogiska T:et (de mest skolanpassade eleverna sittande på första parkett samt i mittraden från katedern och bakåt) avtecknade sig mitt klassrum -- både när jag hade bestämt placeringen och när eleverna själva fått välja bänk.

I stort tycker jag fortfarande att det jag skrev om den dolda läroplanen och liknande ämnen i de första KRUT-årgångarna stämmer någorlunda. Men bara i stort. Artiklarna var resultatet av ett slags inflygningsvarv över skolans terräng. I ett sådant fågelperspektiv framträder bara de grova dragen. En uppenbar skillnad i jämförelse med den forskning jag själv senare ägnat mig åt är jag dåförtiden buntade ihop eleverna i grova sociala kategorier. Jag kunde då egentligen bara föreställa mig en lodrät social uppdelning i överklass, medelklass och arbetarklass. Sedan slutet av 1980-talet har vi i vår forskningsgrupp (se www.skeptron.uu.se/broadly/sec/) även räknat med så att säga vågräta avstånd, mellan sociala grupper som kan ha lika mycket tillgångar men av olika slag. Somliga grupper bygger sin ställning på förtrogenhet med den etablerade kulturen, andra på utbildningskapital eller på ekonomiska tillgångar, åter andra på transnationella resurser eller på förankring i näringslivet, fackföreningsrörelsen eller den statliga administrationen, och så vidare. I vår forskningsgrupps stora register över alla svenska skolelever och studenter skiljer vi därför på söner och döttrar till civilingenjörer, söner och döttrar till läkare, söner och döttrar till psykologer etc. Om vi skulle bunta ihop latinlektorn och fastighetsmäklaren i samma socialgrupp 1 skulle vi dölja att deras hållning till skolan och deras barns banor genom utbildningssystemet är som natt och dag. Samtidigt är vi noga med att skilja mellan olika slag av utbildningar med olika spelregler. Uttrycket den dolda läroplanen borde hellre användas i pluralis.

På detta och andra sätt har analysmetoderna förfinats. Dessutom har på trettio år åtskilligt hänt med skolan. Den har expanderat och avreglerats, elever med invandrarbakgrund blivit fler, flickorna ryckt fram på snart sagt alla fronter, friskolesektorn blommat upp... Låt mig här bara påminna om att det ditintills osedvanligt homogena svenska skolsystemet med början under det tidiga 1990-talet blivit allt mer differentierat -- och då inte bara på grund av de fristående skolorna, ännu viktigare har profileringen inom och mellan kommunala skolor varit. Det har blivit allt mindre rättvisande att tala om en och samma dolda läroplan i elitskolor och i de fattiga förorternas skolor. Vi närmar oss en situation liknande den i många andra länder där det är viktigare vilken skola eller vilket universitet man gått på än vad man utbildat sig till. Detsamma kommer i så fall att gälla för lärarna. Det kan komma att smälla högre att vara gymnasielärare på Norra Real i Stockholm än professor vid Högskolan i Gävle.

Medelklassen tappar greppet

I vår forskningsgrupp har vi kommit fram till att den stora sociala förändringen inte är den sociala snedrekryteringen i sig utan att samhällets *olika* eliter på senare år erbjudits allt bättre möjligheter att hitta en utbildningsväg som passar just deras barn, vilket får konsekvenser för de dolda läroplanerna. Bland annat finns anledning att ifrågasätta en av mina gamla hypoteser: att den svenska skolan är i händerna på medelklassen till skillnad från i många andra länder där överklassen kontrollerar skolsystemet. Medelklassens starka grepp om skolan var, tänkte jag mig, förklaringen till att den svenska överklassen med sådan frenesi skickar barnen till fiollektioner, sörjer för att de umgås med utvalda kamrater och med släkt och bekanta från andra länder, ger dem ett halvår i USA under gymnasieåren och på många andra sätt bemödar sig om att begränsa skolans inflytande över avkomman. Den situationen kan nu vara på väg att ändras i takt med att de ekonomiskt och i synnerhet kulturellt mest besuttna ges bättre tillgång till särskilda skolor och utbildningsinriktningar som tar över somligt av det lärande som dessa familjer tidigare skötte i egen regi.

En annan viktig förändring är lärarkårens fortgående deklassering. En av upptäckterna i vår forskningsgrupps undersökningar av vilka studenter som rekryteras till vilka utbildningar är att lärarstudenterna alltsedan början av 1990-talet haft allt mindre tillgångar i bagaget -- hur man än räknar: sjunkande betyg från gymnasiet, lägre poäng på högskoleprovet, lägre socialt ursprung. Bland alla studenter är det de inom lärarprogrammen (jämför vissa kortare ingenjörsutbildningar) som utmärker sig genom att ha kanat brant nedåt i den sociala hierarkin. Det är kort sagt inte längre lärarbarn och skolljus som utbildar sig till skollärare. Om ingen vändning sker är en sannolik konsekvens att en stor del av landets skolor med tiden kommer att te sig oacceptabla för den kulturellt bemedlade överklassen och övre medelklassen. Så snart dessa föräldrar läst det första brevet som barnets nya lärare skickat hem, kommer de att knacka på hos rektorn och meddela att en så okunnig person får inte komma i närheten av vårt barn. Eller också röstar de med fötterna och söker upp en annan skola. Skolsystemet klyvs och de dolda läroplanerna blir än mer åtskilda.

Inte bara skolan själv utan även föreställningarna om dess uppgifter har förändrats. Det marknadsekonomiska tänkandet har blivit förhärskande. Dagens tongivande debattörer, politiker och administratörer utmålar skolan som en serviceinrättning från vilken den enskilde eleven för eget bruk hämtar ut nyttigheter såsom kunskaper och examina, personlighetsutveckling och karriärmöjligheter. Att skolan är till för eleven framstår i dag som en självklarhet. Varje enskild elev (eller föräldrarna) förutsättes likt en kund i ett varuhus välja alternativ som är mest gynnsamma för henne eller honom i förhållande till kostnaderna. För trettio år sedan var fortfarande en annan föreställning minst lika levande: att skolans primära uppgift var att bidra till något gemensamt. Uppfattningarna om vari detta gemensamma borde bestå var förstas synnerligen delade -- kritiskt sinnade och upproriska medborgare tyckte somliga, kulturarvets och de goda sedernas bevarande menade andra. Men fast vi inte insåg det dåförtiden fanns det en grundläggande övertygelse som förenade vänsterradikalerna i KRUT-redaktionen med de konservativaste skoldebattörerna: att skolan inte bara skall ge fördelar åt varje enskild elev utan också förse samhället med en reservoar av kunskaper, insikter och omdömesförmågor som på ett eller annat sätt tjänar det allmännas bästa.

Jag misstänker att de marknadsekonomiska modellernas galopperande utbredning på skolans område har befrämjats av den speciella svenska varianten av progressivism som segrade som statligt sanktionerad och påbjuden ideologi ungefär samtidigt med att KRUT

startade. Den svenska statsprogressivismen var och är extremt individualistisk vilket skiljer den från dess historiska rötter, det vill säga den klassiska amerikanska progressivismen och den europeiska reformpedagogiken vilka båda var samhällsreformatoriska rörelser. Skillnaderna märks redan i språkbruket. Tag ordet erfarenhet som i skolans gällande läroplan närmast betecknar den enskilde elevens personliga upplevelser. Själva ordalydelsen är hämtad från den amerikanska progressivismen, men när John Dewey för hundra år sedan förespråkade en undervisning som utgår från barns erfarenheter avsåg han hela barnets samlade miljö. (På gamla dagar ångrade han att han infört ordet *experience* i den pedagogiska vokabulären, ordet *culture* hade varit bättre eftersom det var vad det var fråga om.) Eller tag en begynnande tendens som jag, inspirerad av Basil Bernstein, varnade för i de tidiga KRUT-numren och som sedan dess blivit allt mer påtaglig, nämligen kravet på den enskilde eleven att exponera sitt sinne och sina personliga förhållanden. Detta krav innebär att den gode läraren förväntas tränga in i varje elevs föreställningsvärld och privata situation därhemma och i kamratkretsen, och att den gode eleven förväntas blotta sig. Vilket kan få till effekt att vägen till social uppstigning stängs. Förr kunde en måttligt skolanpassad elev klara sig långt genom att göra bra ifrån sig på proven. Så icke i dag.

Det finns många fler exempel på att skoldebatten och pedagogiken blivit allt mer dominerad av föreställningen om individen som träffar välöverlagda val för att maximera sin egen vinning och minimera sina omkostnader. Enligt skolans dominerande ideologi är det berömvärdt att låta "elever ta ansvar för sitt eget lärande" och låta dem själva formulera målen för sitt arbete. Ansvaret för utbildningen vältras över på dem som ännu inte överblickar den.

Den dolda läroplanen, eller om man så vill de dolda läroplanerna, kamoufleras än mer när det mesta som händer i skolan utmålas som styrt av individers -- lärares, elevers och föräldrars -- fria val. Att uppmärksamma allt det som människor inte väljer utan tilldelas är minst lika viktigt i dag som för trettio år sedan.